

kabel og i tilfælde af fejllæsninger også kan få følger, som udgiveren ikke kan forudse.

Alle disse forskellige fejl i tekstgengivelsen viser, at afskriften ikke er blevet tilstrækkelig kollationeret mod originalen. Det er ganske vist ikke realistisk at forvente en fejlfri transskription af en tekst af denne type, men antallet af fejl, de manglende bogstaver, manglende ord, tilføjede ord, fejl i tal og regulære fejllæsninger og inkonsekvenserne i de redaktionelle indgreb viser, at Færch ikke har løst opgaven med den nødvendige omhyggelighed. På jævnt dansk kaldes det sjusk. Desværre falder noget af ansvaret også tilbage på Landbohistorisk Selskab og dets tilsynsførende Jens Villiam Jensen, der har godkendt udgaven.

De anførte fejl i forening med den utilstrækkeligt begrundede tilskrivning til Claus Gjordsen, den mangelfulde undersøgelse af selve håndskriftet og unøjagtighederne i den historiske indledning gør alt i alt udgaven videnskabeligt set noget nær ubrugelig. Det er trist, for al erfaring tilsiger, at der ikke vil blive lavet en ny udgave af teksten, og at den foreliggende udgave vil blive brugt under alle omstændigheder. Ikke desto mindre må det tilrådes i videnskabelig sammenhæng at afstå fra det.

Carsten Jahnke

| ROBERT VON FRIEDEBURG: *Luther's Legacy. The Thirty Years War and the Modern Notion of 'State' in the Empire, 1530s to 1790s*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, 448 s., £ 84.99.

Denne bog har et ambitiøst dobbelt mål, dels at spore, hvornår og hvordan begrebet „stat“ blev introduceret og fik betydning i en tysk sammenhæng; dels at forklare de særtræk ved den tyske forestilling om staten, som var markant til stede senest i anden halvdel af 1700-tallet. En stat, der som juridisk person er klart adskilt fra og overordnet fyrsten, og som lægger ekstrem vægt på at betjene alle sine indbyggere med lov, sikkerhed og velfærd, altså den offentlige ordens funktioner ud over retsvæsen og forsvar.

Den historiske forståelse af statsdannelsen i Europa har længe stillet udviklingen af den suveræne fyrstemagt i centrum, både i forhold til idehistorien og til magtens dagligdag. Det er en fortælling om den fiskal-militære stat og *raison d'état*. Et sidetema har været at forstå de forskellige skæbner, som overgik participatoriske politiske strukturer – råd, stænder, parlamenter med mere. Blev de sat til side, eller blev de forvandlet fra modmagt til parthavere i suveræniteten?

I det wilhelminske Tyskland priste monarkistiske historikere udviklingen af det krigeriske preussiske kongedømme, og i flere generatio-

ner efter havde demokratiske historikere det samme fokus, blot som element i en fordømmelse af Preussen og Tyskland. Det har imidlertid længe været erkendt, at modellen ikke passer særlig godt. Den forklarer måske de schlesiske kriges Preussen, men ikke *Allgemeines Landrecht* eller det preussiske skolevæsen; måske Bismarcks metode til rigets samling, men ikke dette riges langt hen vellykkede arbejde for at skabe et fungerende samfund for alle klasser. Modellen bidrager heller ikke til at forstå, hvordan den uklare tyske fyrstemagt i det gamle rige med sin blanding af privat husfaderlig overordning og halvprivate feudale rettigheder kunne give afsæt for en så absolut, abstrakt og anderledes orienteret forståelse af staten.

Denne bog er lang, lærd og kompleks og giver altså alt andet end en forsimplet forklaring. Men von Friedeburg fremhæver betydningen af fyrstemagts krise i anden halvdel af Trediveårskrigen, i runde tal 1630-1650. Stillet over for fyrster, der ikke kunne beskytte deres undersåtter mod krigens hærgen, eller endnu værre, aktivt søgte at deltage i den på undersåtternes bekostning, formulerede man fra mange sider en forestilling om en fyrstestat til forskel fra en fyrstestand og et fyrstehus og postulerede et fædreland defineret primært som en retsorden, der stod over både fyrste og undersåtter og bandt dem sammen i gensidig forpligtelse. I den forbindelse genopdagede man Luthers radikale polemik mod fyrsterne som aber hjulpet af blodhunde, hvis lyst det var at spilde uskyldigt blod, og hans forestillinger om fyrstemagten – al magt – som stort set lig med en pligt til at sørge for de undergivnes åndelige og timelige velfærd.

Før disse kriseår lå en mangesidig udvikling af forskellige komponenter som det lutheranske syn på fyrstemagten og af et fædrelandsbegreb inspireret af Cicero og Tacitus. Efter krisen gik vejen idehistorisk over den meget læste Veit Ludwig von Seckendorff (*Teutscher Fürsten-Stat*) til Pufendorf og videre til 1700-tallets forening med ideer fra især Montesquieu. Undervejs forsvandt den skarpe modsætning mellem fyrstemagts ideologiske og politiske venner og fjender, der havde karakteriseret det tidlige 1600-tal. Monarchomacherne var blevet miskrediteret af borgerkrigene i Storbritannien og Frankrig, fortalene for en ubunden fyrstemagt af Trediveårskrigen. Fyrstemagten blev – ideologisk, men også praktisk – dels ophøjet, dels spundet ind i forpligtelser, med vægt på den positive ret som hos Seckendorff, naturretten som hos Pufendorf, eller på kristendommen som hos Dietrich Reinkingk, Frederik 3.s kansler i Glückstadt (*Biblische Policy*, 1653).

I en dansk historisk sammenhæng er der særdeles meget at hente i denne bog. Den sætter skarpt lys på det ikke selvfølgelige i, at de nordiske kongedømmer fik en hjemmegroet forestilling om en abstrakt

stat bagved og over fyrstemagten allerede i middelalderen i form af forestillingen om „riget“. Den præsenterer en helt anden politisk lutheranisme end den, der konventionelt repeteres i dansk historieskrivning. Selv om Melanchthon var lidt mere venlig end Luther selv, lagde den lutherske tradition lige så meget vægt på fyrsternes pligter og manglende frihed som på undersåtternes pligt til at adlyde den kristelige øvrighed. Det var nok værd at følge op. Endelig rejser bogen spørgsmålet, i hvilken grad enevældens statsopfattelse og regeringspraksis var formet af den tyske udvikling. Måske også i hvilken grad danske forestillinger om staten, også efter enevælden, er påvirket af det tyske statsbegrebs fokus på statens velfærdsfunktion mere end på dens forfatning.

Gunner Lind

| MARTIN SCHWARZ LAUSTEN: *Luther og Danmark i 500 år*, Gad, København 2017, 320 s., 349,95 kr.

Med denne bog lægger Martin Schwarz Lausten endnu en til sin række af monografier om store teologer fra reformationstiden. Den tyske Luthers virkning i og betydning for Danmark er uomtvistelig. Dog ikke så meget ved direkte oversættelse som ved at andre løbende formidlede ham og gav hans tanker gyldighed. At udrede dette kræver et stærkt og sikkert greb om spørgsmålene og fasthed og konsekvens i besvarelsen samt bevidsthed om, at tider og synspunkter ændrer sig radikalt. Man kan ikke, bare fordi Luther var teolog, friholde et helle for ham i historien. Hvor lidt skal man skrive om Luther, hvor meget om den almindelige kirkehistorie, han er indfældet i? Er det overhovedet den kirkehistoriske Luther, manden fra Mansfeld, der skal beskrives? Eller er det måske snarere Luthers mange meninger og lærepunkter – samt ikke mindst disses forvanskninger – der står til undersøgelse og måske til diskussion? Er det ikke lutherdommen mere end Luther? Man kommer let til at placere sig mellem biografi, historie og teologi. Er denne position så kirkehistorie?

Bogen er langt hen ad vejen konventionelt bygget op. Tiden bestemmer længe fremstillingens linjer ligesom i forfatterens *Danmarks kirkehistorie* fra 1983. Lange linjer opfordrer ikke til fordybelse. I det store hele er der tale om en solidt oplysende fremstilling af Danmarks kirkehistorie med skyldig hensyntagen til, at kirken siden 1536 de facto var luthersk. De afvigende stemmer undertrykkes ikke. Reformationsjubilæerne beskrives i nogen udførlighed, skønt det kan undre, at en så trænet kirkehistoriker som Martin Schwarz Lausten ikke har konsulteret overhofmarskallatets arkiv med hensyn til festerne i 1817 og 1836.